

VILNIAUS UNIVERSITETAS
FILOSOFIJOS FAKULTETAS
FILOSOFIJOS ISTORIJOS IR ANALITINĖS FILOSOFIJOS KATEDRA

Neda Slausgalvytė

Filosofijos bakalauro studijų programa
Bakalauro darbas

Subjektyvumas ir intersubjektyvumas Kanto filosofijoje

Darbo vadovas: prof. dr. Alvydas Jokubaitis

Vilnius 2021

Turinys

SANTRAUKA (SUMMARY).....	3
ĮVADAS.....	4
1. Pažinimas ir savimonė.....	6
1.1. Kodėl apibrėžtai galime pažinti tik objektą?	6
1.2. Subjektas ir jo savimonė	11
2. Moralė ir kitas subjektas	17
2.1. Moralė ir racionalumas	17
2.2. Kategorinis imperatyvas ir kitas subjektas, kaip sąlyga jam	21
IŠVADOS	27
LITERATŪROS SĄRAŠAS	30

SANTRAUKA (SUMMARY)

Šiame darbe atsigrežiama į Kanto moralės filosofiją. Konkrečiau – į tai, jog jo moralės filosofija grindžiama izoliuotai veikiančiam subjektui prieinamais turiniais. Svarbiausias šiame darbe keliamas klausimas yra: kaip galime surasti kitą subjektą, kurio pripažinimas būtinas moralės veikimui, jei pažinimui numatomi tik objektiniai turiniai? Siekdami atsakyti į šį klausimą atsigrežiame į pačią pažinimo sampratą ir kodėl būtent tik objektas gali būti pažintas bei kokią reikšmę toks pažinimas turi tuomet, kai kalbame apie veikiančiojo subjekto savimonę. Tai išsiryškina, aptardami kategorinio imperatyvo veikimą, teigiame, koku būdu kitas subjektas čia rastinas kaip būtinas. Tuomet, apžvelgdami tai, kokios sąlygos veikiančiąjį subjektą leidžia suprasti kaip moralinį subjektą, bandome atsakyti, koku būdu darome prielaidą, jog sutinkamas kitas gali būti suprastas analogiškai. Darbe ginama tezė: *Kanto moralės filosofijoje tam, jog kategorinis imperatyvas galėtų veikti, būtina pripažinti esant bent du moralinius subjektus. Atsižvelgiant į pažinimo sampratą, kito subjektiškumas gali būti aptiktas tik kaip prielaida. Tačiau tokia prielaida, atsižvelgiant į veikiančiojo subjekto savimonės struktūrą, čia yra pakankama.*

Raktiniai žodžiai: Kantas, subjektas, savimonė, pažinimas, moralė.

This paper focuses on the moral philosophy of I. Kant. More specifically, on the fact that all content, sufficient to explain the characterisation of morality, is supposed to be derived from the perspective of the acting subject. How, then, is it possible to recognise an other as a subject (whose recognition is necessary for morality to function) if the only contents that are accessible for our cognition are supposed to be cognised as objects? This we consider to be the most important question raised in this paper. In order to answer it, we turn to how Kant understands cognition in general and how does the concept of an object becomes a mandatory part of everything that is cognised. Moreover, we look at what that means for the act of self-consciousness of the acting subject. Afterwards, the necessity of another subject is asserted as directly arising from the analysis of the categorical imperative. Thus, taking another look at what are the sufficient requirements that allow the acting subject to be understood as a moral subject, we seek to find the reasons that justify the supposition that an other is to be recognised, in like manner, as a moral subject. The paper's thesis statement is: *In Kant's moral philosophy, in order for the categorical imperative to function, it is necessary to acknowledge that there are at least two moral subjects. Considering the conception of cognition, the subjectivity of an other can only arise as a supposition. Nevertheless, such a supposition is sufficient considering the structure of self-consciousness of the acting subject.*

Keywords: Kant, subject, self-consciousness, cognition, morality.

IVADAS

Tema ir problema. Kanto filosofijoje moralės vaidmenį galėtume suprasti nurodantį daugiau ne etinius, tačiau meta-etinius turinius. T.y. kategorinis imperatyvas atsiriboja nuo konkrečių aplinkybių, kuriose moralinis subjektas veikia, taigi, tokių aplinkybių nėra ir apriojamas, bet numato taisyklę, kuri pritaikytina visuomet. Toks kategorinio imperatyvo pobūdis leidžia kalbėti apie moralumą kaip kylantį iš izoliuotai veikiančiojo perspektyvos, taigi, ir prisiimamos atsakomybės kilmė nenumato išorinių turinių, reikalaujančių išsamių metafizinių įsipareigojimų. Visų pirma, tokiu atveju moralės normatyvus pobūdis nereikalauja papildomo pagrindimo. Tačiau mums kiek įdomiau tai, jog tam, kad kategorinis imperatyvas galėtų veikti, privaloma, jog moralės subjektų aibė apimtų bent du subjektus. Tad, atsižvelgiant į tai, jog pačios moralės kilmė ir ją suprasti padedantys turiniai yra perkeliama į subjektą, veikiančiojo subjekto ribose turėtų būti numatomos ir pakankamos sąlygos kito subjekto aptikimui.

Tačiau, atsižvelgiant į tai, jog moralinė atsakomybė priskirtina gali būti tik laisvam veikiančiajam, o pažinti galimi objektai randasi deterministiniame santykiyje, įdomu tai, jog kitas, kaip laisvas subjektas, tiesiogiai pažintas negali būti, jei siekiama išlaikyti jo laisvės prielaidą. Tad šiame darbe, apžvelgdami veikiančiojo subjekto supratimą bei tai, koku būdu veikiančiajam subjektui, kaip galinčiam save aptikti deterministiniame pasaulyje, priskirtinas moralinio subjekto vaidmuo, bandysime atsakyti į klausimą, kaip Kanto filosofijos ribose galime kitą pripažinti esant moralės subjektu. Taip pat užklausime, ar, atsižvelgiant į tiesioginį laisvo subjekto nepažinumą, jis, kaip tiesiogiai nepažįstamas, tad ir galimas tik kaip prielaida, yra pakankamas.

Reikėtų pažymėti, jog darbe vartojamų sąvokų *moralės subjektas*, *kitas subjektas*, *racionalus subjektas*, *laisvas subjektas* skirtumai yra nežymūs. Tiksliau – kitam pripažįstamas subjektiškumas jau numato tai, jog jis moralinio pobūdžio. Moralinis subjektiškumas, savo ruožtu, taip pat numato laisvą ir racionalią subjekto prigimtį.

Darbe ginama tezė. Kanto moralės filosofijoje tam, jog kategorinis imperatyvas galėtų veikti būtina pripažinti esant bent du moralinius subjektus. Atsižvelgiant į pažinimo sampratą, kito subjektiškumas gali būti aptiktas tik kaip prielaida. Tačiau tokia prielaida, atsižvelgiant į veikiančiojo subjekto savimonės struktūrą, čia yra pakankama.

Darbo tikslas. Šio darbo tikslas yra išsiryškinti tai, koku būdu Kanto filosofijoje galimas kito aptikimas. Ar, konkrečiau, kaip galimas kito aptikimas išsaugant jo autonomiškumą.

Literatūra. Siekiant geriau suprasti pažinimo bei veikiančiojo subjekto sampratą daugiausia dėmesio skirsime I. Kanto *Grynojo proto kritikai* bei *Antropologijai pragmatiniu požiūriu*. Atsižvelgdami į tai, kaip turėtų būti suprasta moralė bei koku būdu būtent moralės apibrėžtumų akivaizdoje mes privalome rasti būdą daryti prielaidą, jog kitą atpažįstame esant moraliniu subjektu.

Čia daugiausia remsimės I. Kanto *Dorovės metafizikos pagrindais* bei *Praktinio proto kritika*. Atitinkamai, šią būtinybę išsiaiškinę ir, atsigręždami į pirmajame skyriuje tyrinėtą savęs patyrimo būdą bei pažinimo sampratos steigiamas ribas, pabandysime atsakyti, kuo remiantis tokia prielaida gali būti daroma. Tai darysime pasiremdami tuo, kaip žmogui priskirtiną racionalumo pobūdį Kanto filosofijoje supranta R. Brandom. Taip pat kiek atsigręšime į Rousseau kalbos kilmės sampratą, kuri, tikimės, padės mums rasti būdą atsakyti į klausimą, kaip būtent toks racionalumas gali būti pademonstruotas.

1. Pažinimas ir savimonė

Šiame skyriuje daugiausia dėmesio skirsime tam, kaip Kanto filosofijoje suprantamas subjektas (apribodami šią sampratą veikiančiuoju subjektu ar, tiksliau, pirmuoju asmeniu). Manome, jog šiam tikslui pirmiausia svarbu apžvelgti tai, kaip suprastinas pats pažinimas. Tad pirmajame poskyryje pabandysime suprasti ką ir koku būdu galime pažinti. Taip pat pabandysime atsakyti, kokį vaidmenį pažinimo kontekste atlieka logika. Turėdami omenyje, jog kalbame apie Kantą, privalome atsižvelgti į tai, jog pati logika skirstytina į bendrąją ir transcendentalinę. Čia mums bus svarbu tai, jog logikas galima vertinti dviejų perskyrų kontekste: 1) kaip bendrai taikytiną arba specializuotą (čia keliamas klausimas, kokia apimtimi objektų atžvilgiu logika gali tapti vertinimo kriterijumi mąstymui) ir 2) kaip formali ar neformali (ši skirtis numato klausimo iškėlimą paties ryšio su objektais atžvilgiu, t.y. ar ji išlieka tik minties nuoseklumo vertinimo įrankiu, ar gali būti pripažinta kaip turininga ryšio su objektais dėka). Toliau, atsižvelgdami į pažinimo pobūdį, pabandysime atsigręžti į tai, koku būdu gali būti suvokiamas pats subjektiškumas. To supratimas mums pasitarnaus siekiant atsakyti į klausimą, kokiomis savybėmis remdamasis subjektas gali daryti prielaidą, jog prieš jį pasirodantis kitas save patiria analogiškai.

1.1. Kodėl apibrėžtai galime pažinti tik objektą?

Šiame poskyryje pabandysime iškelti klausimą, kaip sąvokos „<...> skirtos būti taikomos grynai aprioriškai <...> gali būti susijusios su objektais <...>“ (Kant: 2013, p. 126). T.y. pabandysime atsakyti, koku būdu kategorijos, apibrėžiančios mūsų patirtinus (ar pažintinus) turinius, sava kilme neslypinčios patyrimo lauke, visgi gali būti su juslumu susijusios ir jo turinius apibrėžti. Poskyrį galėtume išskirstyti į tris svarbiausius žingsnius. Pirmajame, apžvelgdami pažinimą, sieksime išsigininti tai, jog bet koks pažinimas – visuomet medijuotas. Konkrečiau – nei empirinė, nei intelektinė tiesioginė intuicija Kanto filosofijoje neiškyla kaip pakankama sąlyga pažinimui. Kitaip tariant – bet koks patyrimas (iš kurio turinių pažinimas ir kyla) visuomet numato kartu veikiančius tiek intelektą, tiek juslumą, kaip būtinąsias sąlygas jo [patyrimo] nuoseklumui. Tokia abipusė priklausomybė, savo ruožtu, lemia būtiną kategorijų susietumą su objektais bet kokio pažinimo atveju. Bendroji logika leidžia atrasti tai, koku būdu intelektas leidžia daryti sprendinius patyrimo atžvilgiu. Tačiau tokia logika leidžia atpažinti tik tai, koku būdu daromas sprendimas jau turimą patyrimą struktūravus. Tad antruoju žingsniu pasistengsime išryškinti tai, jog bendroji logika, neturinti sąlygų tapti tiesos kriterijumi, leidžia atpažinti tik mąstymą, kuriam priskirtinas

adekvatumas, tačiau teisingumo atveju normatyvi ji būti negali. Tokiu atveju čia transcendentalinės logikos įsivedimą suprantame kaip būtiną tam, jog būtų galima grynai *a priori* kilmės sąvokas sieti su *a posteriori* turiniais ir, tokiu atveju, leisti bendrosios logikos būtinumą vertinant mąstymo adekvatumą. Tad trečiuoju žingsniu atsigręšime į transcendentalinę logiką kaip ne tik sąlygą normuoti tai, kaip teisinga objektą mintyti, tačiau ir kaip būtinąją sąlygą paties šio mintijimo galimybei.

Tikriausiai svarbiausiu Kanto pažinimo teorijos bruožu galėtume laikyti tai, jog „Mintys be turinio – tuščios, stebiniai be sąvokų – akli“ (Kant: 2013, p. 96). Pažinimo akte dalyvaujantys sugebėjimai – tai joslumas, kurio dėka galime įgyti vaizdinius, ir intelektas, kuriam priskiriama galimybė mąstyti juslinio stebėjimo objektą, gaunamą joslumo dėka. Joslumo veikimas numato dvi grynąsias juslinio stebėjimo formas – erdvę ir laiką, o intelektas, savo ruožtu, sietinas su sąvokomis ar kategorijomis. Tad bet koks pažinimas numato dvi sintetinas dalis – turinį, joslumo dėka gaunamą, ir sąvoką, intelekto dėka aptinkamą. Tad dabar pabandykime pabrėžti abiejų šių dalių priklausomybę tarpusavio atžvilgiu.

Bet kokia pagava numato būtiną intelektinės sąvokos veikimą, t.y. tai, kad joslumas be intelekto negali veikti apibrėžtai. Čia mums pasitarnaus trys sintezės¹ etapai, tiksliau: įsisamoninimas pagavoje, atkūrimas vaizduotėje ir atpažinimas sąvokoje², kaip būtinos bet kokio patyrimo sąlygos. Kantas teigia: „pagavos sintezę aš suprantu kaip įvairovės derinimą viename empiriniame stebinyje; dėl to pasidaro galimas suvokimas, t.y. empirinis stebinio (kaip reiškinio) įsisamoninimas“ (Kant: 2013, p. 155) Šią sintezę iš esmės galėtume suprasti kaip transcendentalinės estetikos veikimą pažinimo akte – bet koks reiškinys yra „įvietinamas“ laike ir erdvėje, taip suteikiant jam patyrimo nuoseklumą. Be tokio „įvietinimo“ negalėtume sąmonę pasiekiančių turinių atskirti tarpusavyje. Atkūrimas vaizduotėje čia labai artimai susijęs su pagavos atliekama sinteze ta prasme, jog jis išlaiko patyrimo nuoseklumą laike (ar, tiksliau, sintetina pagavoje atskirtus turinius). Pats Kantas čia remiasi linijos brėžimo vaizdiniu (turint omenyje, jog galime patį brėžimą suprasti kaip vieną ir nuoseklų įvykį). Tokį vaizdinį suvokti galime tik todėl, jog vaizduotės atkūrimo dėka išlaikomos ankstesnės pagavos, esančios sąryšyje su jas pakeičiančiais reiškiniais (ar juos pakeičiančiomis pagavomis). Pats išlaikymas čia nereikalauja sąmoningo prisiminimo, tai spontaniškas vaizduotės veikimas, tačiau be jo bet koks patyrimas nebūtų suvokiamas kaip apibrėžtas savo paties viduje. Atpažinimas sąvokoje, savo ruožtu, numato jau intelekto veikimą (priešingai nei pirmieji sintezės etapai, besiremiantys vaizduotės spontaniškumu). Jis lemia tai, jog mes šiuos patiriamus vaizdinius galime suprasti kaip objektą, kuriam priskiriame sąvoką. Tokiu būdu objektas gali būti pasiūlytas pažinimui. „Sąvokos,

---

¹ „<...> sintezę aš suprantu kaip veiksmą, kuriuo įvairūs vaizdiniai jungiami vieni su kitais ir jų įvairovė aprėpiama vienu pažinimo [aktu]“ (Kantas: 2013, p. 116)

² Būtent tokiu įvardinimu šie trys sintezės etapai išskiriami pirmajame leidime, tad čia jie aprašyti remiantis Kant: 1998, p. 228 – 234.

šiai grynajai sintezei suteikiančios vienumą ir esančios vien tik šio būtino sintetinio vienumo vaizdinyje, yra trečioji pasireiškiančio objekto pažinimo sąlyga ir remiasi intelektu“ (Kant: 2013, p. 117) Tad čia galime pastebėti tai, jog trys sintezės etapai, leidžiantys stebėjime aptikti įvairovę, ją sintetinti ir, subordinacijos sąvokai dėka, pajungiantys šią įvairovę pažinimui, numato sąlygą, jog bet kokių empirinių turinių suvoktinumas yra būtinai priklausomas nuo intelekto, vienijančio sąvoka, ir vaizduotės, leidžiančios objekto vaizdinį išlaikyti nepriklausomai nuo tiesioginio jo stebėjimo, veikimo.

Intelektinis pažinimas, nesiremiantis empiriniais turiniais, galėtų būti suprastas kaip intelektinė intuicija. Čia, norėdami atsigręžti į tokia intuicija remiamo pažinimo negalimumą Kanto filosofijoje, remsimės Daniel Kolb straipsniu. Taigi, intuiciją čia suprasime kaip pasyvią (*intellectus ectypus*) arba aktyvią (*intellectus archetypus*) (Kolb: 1986, p. 236). Tad pažvelkime į tai, kodėl čia kaip neadekvati iškyla pasyvi intuicija, numatanti, jog bet koks žinojimas yra daiktų pačių savaime, paveikiančių mus tiesiogiai, padarinys. Visų pirma, jei objektas yra mūsų bet kokios turimos reprezentacijos sąlyga, bet kokia mūsų turima reprezentacija turi būti empirinės kilmės. Tačiau, atsižvelgiant į tai, jog mes turime *a priori* kilmės žinias, to negali būti. Mūsų turimos *a priori* patyrimo formos, nors negali mums pasakyti nieko objekto egzistavimo atžvilgiu, sąlygoja tai, kaip tas objektas mums yra pateikiamas. Bet koks žinojimas, ar, konkrečiau, žinojimo įvertinimas, numato galimybę palyginti objektą, apie kurį siekiama žinoti, ir apie jį turimas žinias („Pažinime dalyvauja būtent du dalykai: pirma, sąvoka, kuria apskritai objektas mąstomas (kategorija), ir, antra, stebinys, kuriuo objektas pateikiamas.“ (Kant: 2013, p. 145)). Pagava, jei ji numatyta, jog pats objektas yra tiesioginė subjekto žinių sąlyga, nepaliktą vietos žinių refleksijai. Aktyvi intuicija, savo ruožtu, numato tai, jog žinojimo objektai kuriami juos mąstant. Tokios intuicijos veikimo atveju nebebūtų galima atskirti to, kas galima ir to, kas yra aktualu. Tačiau „Žmogaus intelektui neišvengiamai būtina skirti daiktų galimybę ir tikrumą. <...> Jei mūsų intelektas būtų stebintis, tai jo objektas būtų tik tai, kas tikra.“ (Kant: 1991, p. 256-257) Atsižvelgiant į tai, jog tokiu stebinčio intelekto atveju tikriausiai nebūtų įmanoma pamąstyti net sąvokos, atsietos nuo objekto, būtina priimti prielaidą, jog pažintinius turinius gali sąlygoti kažkas išoriška intelektui.³

Tikimės, jog pakankamai išryškinome tai, kad nuosekliam patyrimui ar pažinimui ryšys tarp intelekto bei vaizduotės ir juslinių turinių, paveikiančių iš išorės, yra būtinas. Tad dabar pabandydysime aptarti santykį tarp bendrosios ir transcendentalinės logikos (ar, tiksliau, koku būdu būtent

---

³ Per daug nesiplėsimė, tačiau čia galima atsigręžti ir į diskusiją dėl egzistencijos, kaip ne predikato, sampratos. „Kadangi galimi taleriai žymi sąvoką, o tikrieji taleriai – objektą ir jo paties savaime pripažinimą egzistuojant, tai tuo atveju, jei objekte glūdėtų daugiau negu sąvokoje, mano sąvoka neišreikštų viso objekto ir, vadinasi, nebūtų jam adekvati“ (Kant: 2013, p. 485).

transcendentalinė logika tampa galimybe intelekto apriorines sąvokas sieti su objektais ten, kur bendroji logika savarankiškai to padaryti negalėtų).

Tad dabar pereisime prie bendrosios logikos, kuri aptaria tai, kokiomis taisyklėmis vadovaujantis juslinio stebėjimo objektas galimas mąstyti, t.y. intelekto veikimas. Prisiminkime, jog čia mums bus svarbu atsigręžti į tai, ar logika specializuota (numatanti konkrečias apibrėžtinas sąlygas), ar bendra (taikytina neatsižvelgiant į turiningumą, besirandantį santykiyje su juslumumu) bei į tai, ar ji formali (nenumato tiesioginio ryšio su turiningumu, taigi, gali tapti ne tiesos kriterijumi, o tik mąstymo adekvatumo įvertinimu), ar neformali (randasi ryšyje su patyrimu). Logiką apskritai iškart galime išskirstyti į bendrai taikytiną ir specializuotą. Specializuota čia yra taikomoji bendrosios logikos dalis, kuri numato tam tikras subjektyvias empirines sąlygas, kurios apibrėžia šios logikos galiojimą. Taigi, ji numato taisykles, be kurių tik tam tikro pobūdžio mąstymas negalėtų būti. Grynoji bendrosios logikos dalis čia „<...> apima besąlygiškai būtinas mąstymo taisykles, be kurių neįmanomas joks intelekto taikymas <...>“ (Kant: 2013, p. 97). Tad šios dalies taikymas, žinoma, yra neapribotas. Tačiau mums kiek įdomiau yra tai, jog čia bendroji logika yra visiškai formalaus pobūdžio, t.y., ji yra visiškai atribota nuo empirinio turinio reikšmės jos atžvilgiu. Taigi, bendroji logika visiškai atriboja mintį nuo empirinės tikrovės. Atitinkamai, sąvoka Kanto filosofijoje numato tam tikrą objektams priskirtiną bendrą bruožą, kaip jos sąlygą („<...> sąvoka su objektu susijusi tarpiskai, per požymį, kuris gali būti bendras daugeliui daiktų.“ (Kant: 2013, p. 308). Tiksliau, sąvokoje mes randame tam tikrą abstrakciją to, kas patirtina tam tikros objektų aibės akivaizdoje. Tad pats sąvokos turiningumas slypi jos objektyviame galiojime, t.y., galimybėje ją pritaikyti objektui, kuris pasirodo pagavoje. Atsižvelgiant į tai, jog bendroji (grynoji ar taikomoji) logika atsiriboja nuo empirinių turinių, atitinkamai, ji turi atsiriboti ir nuo bet kokios sąvokos turiningumo (čia galime sugrįžti prie Kanto citatos, jog mintys be turinio – tuščios.) Tačiau turėdami omenyje formalumą, kaip visišką atsiribojimą nuo empirinių turinių, taigi, ir nuo bet kokios sąvokos turiningumo, bendrąją logiką mes turime suprasti kaip tokią, kuri negali tapti tiesos kriterijumi. Bendrosios logikos normatyvumas čia, savo ruožtu, iškyla kaip problemiškas, kadangi mąstymas, kurį ji apibrėžia, gali būti adekvatus, tačiau nebūtinai teisingas, o turiniai, kuriuos mąstymas turi mąstyti, nenumato būtinybės atitikti tokios logikos apibrėžtis.

Tad pabandykime pereiti prie transcendentalinės logikos vaidmens pažinime. Anot Kanto, transcendentalinei logikai esminga tai, jog „Joks pažinimas negali jai prieštarauti, kartu neprarasdamas bet kokio turinio, t.y. bet kokio santykio su koku nors objektu, taigi ir bet kokio teisingumo.“ (Kant: 2013, p. 104) Taigi, transcendentalinės, taip, kaip ir bendrosios, logikos taikymas nėra apribojamas tam tikromis empirinėmis sąlygomis, t.y. ji taip pat taikytina bendrai. Tačiau mums čia įdomu tai, koku būdu pirmoji gali būti priešinama antrajai būtent per tai, jog transcendentalinė

logika nebėra ribojama tik formaliu veikimu. Netgi daugiau – transcendentalinė logika ne tik gali mąstyti objektą, tačiau gali jį mąstyti kaip objektą apskritai: „Todėl kategorijos siekia toliau negu juslinis stebėjimas, nes jos mąsto objektus apskritai, neatsižvelgdamos į specifinį (jyslumo) būdą, kuriuo jie gali būti duoti.“ (Kantas: 2013, p. 259). Žinoma, kategorijų taikymas, vedantis už jyslumo srities, nenumato turiningumo, kadangi nenumato pažinumo, tačiau mums svarbu tik tai, jog kategorijos čia turi numatyti būdą sąvoką sieti su bet koku patirtinu ar pažintinu objektu. Tad mums svarbiausias klausimas – kaip galima mąstyti objektą *a priori*? Čia pasinaudosime Tolley siūloma Kanto sąvokos sampratos analize. „Savo logikos paskaitose Kantas sąvokos turinį nusako kaip kažką, kas „yra talpinama“ sąvokoje, kažką, ką jis tapatina su visuma paprastesnių reprezentacijų, visų, kurių turinių suma sudaro pirminės sąvokos turinį.“⁴ (Tolley: 2012, p. 434) Tokios sampratos atveju galima brėžti tam tikrą hierarchiją, kur aukštesnės sąvokos tampa žemesniųjų intensija, o žemesnės sąvokos, savo ruožtu, aukštesniųjų ekstensija. Anot Kanto, tokia hierarchija turi turėti pabaigą – t.y. sąvoką, kuri nėra ekstensija jokiai kitai sąvokai. „Objektas apskritai“ ir pasirodo čia kaip tokio tipo sąlyga (Tolley: 2012, p. 435). Tokiu būdu, tad, mes galime rasti tokį grynąjį *a priori* turinį, kuris sąlygoja bet kokio mąstymo galimybę. Konkrečiau, objektas čia tampa bet kokio mąstymui pateiktino turinio būtinąja dalimi. Ir, turint omenyje tai, jog bet koks pažinimas privalo numatyti intelektą, kaip būtinai dalyvaujantį, transcendentalinė logika čia, apibrėždama ne tik adekvataus mintijimo taisykles, tačiau ir tai, kaip reiškiasi pats objektas, gali pateisinti minties atžvilgiu normatyvų bendrosios logikos veikimą, kai mąstoma apie objektą (priešingu atveju, jei transcendentalinė logika čia nebūtų įvedama, mąstymo kriterijai nerastų būdo būti susieti su pažintiniais turiniais).

Tad mums čia svarbiausia tai, jog, visų pirma, visas mums prieinamas pažinimas numato santykio tarp išorinio turinio ir intelekto būtinybę. Toks santykis, iš intelekto pusės, numato nuolatos pažinimą lydinčią objekto sąvoką, leidžiančią kategorijomis apibrėžti įvairovę, prieš mus pasirodančią. Tačiau tolesnėje darbo plėtotėje mums svarbiausia turėti omenyje tai, jog, tokiu atveju, bet koks pažinimas numato tai, jog būtinai pažįstamas tik objektas.

---

⁴ Originalus tekstas: „In his logic lectures, Kant describes the content of a concept as what is “contained [enthaltend] in” the concept, something which he identifies with a set of simpler representations, all of whose contents combine to make up the initial concept’s content“

1.2. Subjektas ir jo savimonė

Šiame poskyryje pabandysime apžvelgti tai, kaip Kantas supranta subjektą. Visų pirma, teigsime, jog Kanto filosofijoje bendrai subjektas, kaip patirties prielaida, yra būtinas. Tačiau laikomės nuomonės, jog šio darbo ribose svarbiausia aptikti tai, kokiū būdu sąmonė pati save aptinka ir kokios pažinimo ribos brėžiamos savimonės akto atžvilgiu. Tiksliau – sieksime išsiaiškinti, kaip subjektas gali save suprasti ir kaip agentą, veikiantį pasaulyje (fenomeną tarp fenomenų), ir kaip subjektą, atliekantį labiau stebinčiojo vaidmenį (noumeną). Antroje poskyrio pusėje, besiremdami Colin Marshall straipsniu, pabandysime suprasti, kaip šią skirtį turėtume vertinti: ar kaip skirtį, brėžiančią ribą tarp dviejų skirtingų subjektų, ar kaip skirtį, brėžiančią ribą tarp dviejų to paties subjekto suvokimo būdų. Tolesniame darbe tai bus svarbu norint suprasti, ar subjekto, kaip veikiančio agento aptikimas, gali būti pakankama priežastis prielaidauti esant noumeninį subjektą, aptiktą lydinį.

Pradėsime pasinaudodami Andrew Brook pavyzdžiu, kuriame atsigrežiama į tai, kas yra būtina, norint pasakyti teiginį, jog „Tavo komentarai mane supainiojo“:

- „(i) objektas (intencionalus objektas ar turinys), mano suvokti komentarai;
- (ii) komentarų reprezentavimo aktai, tiksliau – jų išgirdimas ir susipainiojimas [dėl jų];
- (iii) subjektas, konkrečiai – aš, patiriantysis žmogus“ (Brook: 1994, p. 25)⁵

Subjektas Kanto filosofijoje atlieka vienijančią funkciją, leidžiančią patyrimo nuoseklumą. Objekto mąstymas tampa galimu tik kategorijų dėka, tačiau įvairovės ryšys, kuris kategorijomis gali būti pateikiamas kaip objektas, pačias kategorijas lenkia. Atitinkamai, kategorijos čia pasirodo kaip analizės aktas, kuris privalo presuponuoti ryšį, kuris „<...> yra vienintelis, kurio objektas neteikia ir kurį gali sukurti tik subjektas, nes ryšys yra jo savaveiksmiškumo aktas.“ (Kant: 2013, p. 135) Toks aktas tad yra įgalinamas grynosios (ar pradinės) apercepcijos, kurios dėka kiekvienas patyrimas yra pajungiamas juos lydinčiam vaizdiniui „Aš mąstau“. Tokio vaizdinio trūkumas, savo ruožtu, naikintų patirties nuoseklumą ne pačių turinių apibrėžtumo atžvilgiu (čia svarbiausią vaidmenį, vėlgi, atlieka pirmajame poskyryje apžvelgtos sintezės ir kategorijos), tačiau subjekto galimybės tuos turinius suprasti kaip jam pačiam nuosekliai patirtinus, atžvilgiu. Tokiu atveju aukščiau cituotoje A. Brook citatoje trečiasis narys – subjektas, tampa būtina sąlyga suvokti bet kokiam įvykiui, t.y. bet kokia patirtis čia numato kažką, kas ją patiria. Netgi tai, kas „<...> yra

---

⁵ Originalus tekstas:

„(i) an object (intentional object or content), the comments as I perceived them;
(ii) acts of representing the comments, namely, hearing and being puzzled by them; and
(iii) a subject, namely, me, the person having the experience.“

reprezentuojama yra nustatoma, [Kanto] požiūriu, tik tuomet, kai apie tai yra padaromas sprendinys. Bendrai žvelgiant, kažkas gali tapti reprezentacija tik kitų reprezentacijų sistemoje, kurias visas sintetina suprantati ir pažįstanti sistema“ (Brook: 1994, p. 27)⁶ Ši mintis kaip įdomi atsiskleidžia atsižvelgiant į tai, jog subjekto būtinumo patirčiai būtų galima bandyti išvengti teigiant, jog būtinas ne *kažkas*, kas sukuria ryšį tarp vaizdinių, bet pats vaizdinių vidinis sąryšingumas kuria subjekto prielaidą. Kaip iliustracija čia pasinaudosime Hume'o interpretacija: „Kitais žodžiais, net jeigu subjektas neegzistuoja kaip individuali ir aiški substancija, mes tikime tokia [subjekto] idėja, o šis tikėjimas kyla iš visumos įspūdžių ir idėjų, kurios sujungiamos į sistemą, kurią vadinu „savimi““⁷ (Mossburger: 2007, p. 38). Tačiau toks sąryšingumas, jei jis subjekto prielaidą kurtų savarankiškai, negalėtų numatyti įsipareigojimo⁸ reprezentacijoms galimybės – neturint subjekto, kaip pirma sąryšingumo esančios prielaidos, sprendimas apie reprezentaciją tampa problemiškas. Konkrečiau, subjektas, kurio tapatybė išlaikoma nepriklausomai nuo sprendimų apie reprezentacijas (ar, kitaip tariant, jam priskiriamas substanciškumas), leidžia sprendinių kaitai nesupprobleminti paties subjekto tapatybės. Tačiau, jei patiriančiojo tapatybė turėtų būti steigiamą remiantis šia sprendinių visuma, tokia [reprezentacijų] kaita neleistų subjekto apibrėžti kaip užbaigto. Atitinkamai, toks neišbaigtumas trukdytų sprendžiantįjį apibrėžti kaip sprendžiantįjį, ar, kitaip tariant, neleistų episteminio įsipareigojimo.

Tad, kaip tikimės, pakankamai aptarę substancinio subjekto būtinumą patirčiai, pereikime prie šio subjekto savimonės pobūdžio. Pradėsime nuo to, jog „<...> žmogus gali turėti savojo *Aš* vaizdinį <...>. Dėl to jis yra asmuo, o dėl sąmonės vienumo vykstant visiems pokyčiams, kurie gali jį ištikti, jis yra vienas ir tas pats asmuo <...>“ (Kant: 2010: p. 11). Čia pabandytume išsiaiškinti, kiek turiningai galima suvokti šį „*Aš* vaizdinį“. Visų pirma, turėtume išskirti transcendentalinį ir empirinį savimonės vienumą. Transcendentalinis vienumas, aukštesnėje pastraipoje aptartas kaip grynoji (ar pradinė) apercepcija, čia laikytinas objektyviu vienumu, kadangi jo veikimas įgalina įvairovės suvienijimą objekto sąvoka. Empirinis vienumas, savo ruožtu, čia apibrėžtinai kaip subjektyvus ir „pasiekiamas vaizdinių asociacija“ (Kant: 2013, p. 141). Tokį pasiekimą čia pabandytume suprasti taip: empirinė apercepcija, suprastina kaip vidinis jutimas, turint omenyje, jog jutimas turi numatyti jam pateiktą juntamąjį, visuomet numato laiko dalyvavimą, kaip galimybę empirinį vienumą

---

⁶ Originalus tekstas: „<...> what something is representing gets determined, in his view, only when a judgement is made about it. In general, anything can be a representation only in a system of representations, all of them synthesized by a sensible and cognitive system.“

⁷ Originalus tekstas: „In other words, even though the self does not exist as a separate and distinct substance, we believe in the idea of such, and such a belief is derived from the collection of impressions and ideas organized into a system I call “me.”“

⁸ Tai kiek plačiau aptarsime 2.2 poskyryje, tačiau įsipareigojimą čia suprantame kaip sprendinio nesuderinamumą su priešingų sprendinių priėmimu. Tarkime, tardamas, jog mano rankose esanti knyga yra juoda, negaliu tuo pačiu metu įsipareigoti teiginiui, jog ši knyga yra raudona.

apibrėžti ir pateikti jutimui. Laikas, savo ruožtu, numato kintamumą. Atitinkamai, empirinis vienumas čia numato ne formalią tapatybės sąlygą, tačiau jau tapačiam subjektui priskiriamus vaizdinius – potyrius, prisiminimus ar jausmus. Tokiu būdu empirinio vienumo reflektavimas numato tik tai, jog refleksija čia siekia save tik kaip reiškinių ar stebinių, tačiau ne vienumą patį savaime. Tad čia galime skirti du savimonės aktus – savęs, kaip nepažinios tapatybės sąlygos (transcendentalinis vienumas) ir savęs, kaip stebinio (empirinis vienumas). „Refleksijos *Aš* neglūdi jokia įvairovė ir visuose sprendiniuose jis visuomet yra tas pats, nes jis tėra formalybė sąmonėje; vidinis patyrimas, priešingai, yra tai, kas materialu sąmonėje, ir apima empirinio vidinio stebėjimo įvairovę, pagavos *Aš* (taigi, empirinę apercepciją).“ (Kant: 2010, p. 30).

Patogumo dėlei, turėdami omenyje antrąjį skyrių, čia šiuos skirtingus *Aš* apsibrėšime kaip leidžiančius pasaulyje save surasti tiek kaip agentą, tiek kaip stebintįjį. Savimonė empirinės apercepcijos atveju numato turiningumą, leidžiantį mane atverti santykiui su išoriniais reiškiniais – tam tikru būdu apie juos spręsti, į juos reaguoti ir šiuos savo veiksmus jų atžvilgiu reflektuoti. Tokiu būdu subjektas tampa agentu, ar, kaip poskyrio įvade apsibrėžėme, fenomenu, veikiančiu tarp kitų fenomenų. „Refleksijos *Aš*“ ar transcendentalinis vienumas, dėl savo formalumo nesuvoktinas kaip turingas, taigi, dėl to ir nepažintinas. Toks neturiningumas, savo ruožtu, leidžia suvokti tik egzistavimo faktą, iškeliantį šį *Aš* virš fenomenų pasaulio ir, o tai bus svarbu antrajame skyriuje, to dėka subjektas „<...> praktinėje srityje save įsisamonina ir kitu požiūriu, būtent kaip būtybė pati savaime ji įsisamonina savo egzistavimą, apibrėžiamą galimoje vien tik mąstyti daiktų tvarkoje <...>“ (Kant: 1987, p. 58). Tokiu būdu subjektas suvoktinas kaip stebintysis.

Tačiau reikėtų turėti omenyje, jog ši skirtis nenumato paties subjekto susidvejinimo, šis skirtingumas priskirtinas tik savimonei – „*Aš* kaip mąstanti būtybė ir *aš* kaip juslinė būtybė iš tiesų esu vienas ir tas pats subjektas, bet kaip vidinio empirinio stebinio objektas <...> *aš* vis dėlto save pažįstu tik tokį, kaip pats sau reiškiasi, o ne kaip daiktą patį savaime.“ (Kant: 2010, p. 30) Tai galime suprasti kaip neišvengiamumą – siekdami pažinti ar apibrėžti turinį, mes jį neišvengiamai suvokiame kaip objektą. Tačiau čia reikėtų turėti omenyje, jog būtent todėl subjektas turiningam pažinimui ir nepasiduoda. Tad čia, atsigręždami į Colin Marshall straipsnį, pabandydysime suprasti šio savimonėje atsirandančio susidvejinimo reikšmę. Autorius savo poziciją čia priešpriešina pozicijoms, noumeno ir fenomeno skirtį aiškinančioms kaip numatančią skirtį tarp dviejų savarankiškų pasaulių. Minčiai išgryninti pasinaudosime Oberst straipsniu: „Daiktai patys savaime ir reiškiniai yra skirtingi objektai. Tačiau, atsižvelgiant į tai, jog reiškinių negalime sukurti iš nieko,

bet privalome būti paveikti savo minčiai išoriškų objektų, turi būti objektai, kurie mums pasirodo“⁹ (Oberst: 2015, p. 60). Tokioje dviejų pasaulių interpretacijoje reiškinys numato daiktą savaime kaip būtinąją prielaidą, tačiau kalbėjimas apie konkretų objektą, numato kalbėjimą tik apie reiškinį, kaip savarankišką daikto savaime, sąlygojusio šį reiškinį, atžvilgiu. Subjekto atveju tokia „dviprasulė“ interpretacija skiria ne savimonės (ar savi-reprezentacijos) būdus, tačiau pačius subjektus (kaip pavyzdžiu straipsnyje pasinaudojama James Van Cleve citata, kur subjektai randasi trys – empirinis subjektas, sutinkamas introspekcijoje, transcendentalinis subjektas, leidžiantis ir vienijantis empirinio subjekto patyrimą, bei noumeninis subjektas ar subjektas pats savaime (Marshall: 2013, p. 425)).

Prieš aptardami, kodėl racionaliam subjektui suprasti privalome prisiimti vieno pasaulio interpretaciją, turėsime kiek užbėgti įvykiams už akių, paminėdami tai, kas plačiau bus nagrinėjama antrame skyriuje, t.y. tai, kaip suprastinas pats racionalumas. Privalome turėti omenyje, jog žmogaus racionalumas Kanto filosofijoje jį išskiria nuo gyvūnų tuo, jog žmogus gali veikti ne tik pagal taisyklę, tačiau ir pagal taisyklės supratimą (<...> vieną nuo kito skirti daiktus ir šią skirtį atpažinti yra ne tas pats. Pastarasis veiksmas [skirties atpažinimas] galimas tik sprendinių dėka ir negali būti atliekamas neracionalaus gyvūno.“¹⁰ (Kant: 1963, p. 91)). Taigi, racionalumą čia turėtume suprasti kaip racionalaus mąstančiojo sugebėjimą atsigręžti į patį save ir reflektuoti savo paties sprendinius taisyklės atžvilgiu. Neracionalus būvis veikia nereflektuodamas, o žmogų lenkiančios (dieviškosios) prigimties veikimas tiesiogiai paklūsta šioms taisyklėms (atsargumo dėlei pasikartokime – žmogaus paklusimas turi būti įtarpintas savirefleksijos akto, tad tam tikra prasme pats žmogus galėtų būti suprastas kaip tarpininkas šiems kraštutinumams).

Tad dabar galime grįžti prie klausimo, ką reikštų skirtis tarp noumeno ir fenomeno, jeigu ją taikytume pačiam subjektui, o ne refleksijoje atsiskleidžiantiems skirtingiems būdams jį aptikti (t.y. jei subjekto atžvilgiu priimtume dviejų, o ne vieno pasaulio interpretaciją). Tokiu atveju empirinis subjektas, suvoktinąs kaip fenomenas tarp fenomenų, privalėtų būti suprastas kaip subjektas, būtinai paklūstantis jį determinuojančioms aplinkybėms. Čia atsigręžkime į trečiąją gryojo proto antinomiją, kurioje kalbama apie laisvės ir gamtos santykį: „Greta tokio nepriklausomo nuo dėsnių laisvės sugebėjimo vargu ar galima mąstyti gamtą, nes laisvės įtakos be paliovos keistų gamtos dėsnius, ir todėl būtų supainiotas bei taptų padrikas reiškinų vyksmas <...> (Kant: 2013, p. 380).

---

⁹ Originalus tekstas: „Things in themselves and appearances are different objects. However, due to the fact that we cannot create appearances out of nothing but need to be affected by objects external to our mind, there must be objects appearing to us.“

¹⁰ Originalus tekstas: „<...> it is quite a different thing to distinguish things from one another, and to cognise the distinction. of things. The latter is only possible by means of judgments, and cannot be accomplished by an irrational animal.“

Turėdami omenyje, jog empirinės apercepcijos atveju save galima suprasti tik kaip gamtos dalį – t.y. suprasti save tik kaip pripildytą turinių santykio su gamtos objektais dėka, jei taip suprastam subjektui taikytume visišką savarankiškumą subjekto paties savaimė, iškylančio virš gamtos, atžvilgiu, „Tai taptų panašiau į angelą, valdantį gyvūną.“¹¹ (Marshall: 2013, p. 427) T.y., empirinis subjektas čia atitiktų gyvūno, kuris negali reflektuodamas patį save *rinktis* veikti pagal taisyklės supratimą, tačiau neišvengiamai pagal šią taisyklę veiktų, nes noumeninis subjektas lemtų taisyklei paklūstančius veiksmus. Tokiu atveju, tad, racionalumas (suprantamas kaip gebėjimas veikti pagal taisyklės supratimą) žmogui negalėtų būti pritaikytas.

Tad svarbiausia, ką šiame poskyryje bandėme pasakyti, yra tai, jog tam, kad patirtis būtų tokia, kokia mums yra atpažįstama, būtina, jog ją sintetintų subjektas. Pats subjektas čia, nors ir gali būti reflektuotas kaip skirtingas, visuomet numato tai, jog jis yra vienas ir tas pats. Toks tapatumas veikiančiajam subjektui leidžia priskirti savirefleksijos aktą, kuris tampa būtina sąlyga siekiant jam priskirti racionalumą. Tačiau taip pat šis vieno pasaulio interpretacijos siūlomas tapatumas iškilis kaip itin svarbus, kai sieksime aptikti kitą subjektą – empirinė ir transcendentalinė apercepcijos, nebūdamos nuorodomis į skirtingus subjektus, aptikus vienos (empirinės apercepcijos) apraiškas, leidžia neproblemiškai daryti prielaidą, jog čia pasirodo ir antroji (transcendentalinė apercepcija).

Skyriui skiriamos dalinės išvados:

- i. Bet koks pažinimui pasiduodantis patyrimo turinys visuomet numato tai, jog jis jau yra apibrėžtas objekto sąvoka ir šiai sąvokai priskirtinoms kategorijoms. Tad čia negalima intuicija – pažinimas visuomet įtarpintas tarp juslumo ir tarp intelekto, tad jo turiningumas naudojantis kažkuria geba izoliuotai negali būti pasiektas. Toks turiningumas galimas transcendentalinės logikos, kuriai priskirtina bendro ir formalumą peržengiančio taikymo pobūdis. Tiksliau – transcendentalinė logika leidžia sąvoką, kuri yra visiškai *a priori* kilmės, susieti su *a posteriori* turiniais.
- ii. Veikiantysis subjektas, taip, kaip intelektas ir vaizduotė, suvokiamas kaip būtinoji sąlyga patyrimo nuoseklumui. Tačiau taip suvoktas subjektas yra neturiningas – jis panašesnis į patyrimus vienijančią prielaidą. Tad čia skirtini du savistabos būdai. Pirmasis – tai transcendentalinė apercepcija, kurios dėka galima užčiuopti save, kaip šią veikiančiojo tapatybės sąlygą ir save suvokti kaip viršijantį fenomenų lauką.

---

¹¹ Originalus tekstas: „That would seem to be more like a case of an angel pushing around an animal.“

Empirinė apercepcija, savo ruožtu, numato turiningumą. Toks turiningumas, kaip ir bet kokio kito patyrimo turiningumas, reikalauja sąvokos veikimo, nulemiančio patiriamojo objekto statusą. Tačiau svarbu turėti omenyje, jog toks išskirstymas taikytinas tik savivokos aktui. Toks apribojimas iškilęs kaip svarbus kitame skyriuje, kur bandysime rasti pakankamas sąlygas, leidžiančias mums pasirodantį kitą vadinti subjektu analogiška prasme – t.y. empirinės apercepcijos aptikimas gali būti pakankamas tuo pačiu metu teigti esant ir transcendentalinę apercepciją. Taip pat kitame skyriuje svarbu turėti omenyje tai, jog būtent empirinė apercepcija ir lemia tai, jog subjektą galime pripažinti kaip racionalų – t.y. kaip galintį savo veiksmus ir mintis padaryti savo mintijimo objektu bei juos įvertinti taisyklės atžvilgiu.

2. Moralė ir kitas subjektas

Šiame skyriuje, visų pirma, pasistengsime išsiaiškinti, kokios sąlygos lemia tai, jog veikiantįjį galime pripažinti esant moralės subjektu. Atitinkamai, sieksime apžvelgti kaip Kanto filosofijoje suprastina pati moralė (ar, konkrečiau, koku būdu kategorinis imperatyvas gali veikti normatyviai). Čia kaip svarbiausi iškils du klausimai: kodėl veikiančiajam subjektui (save reflektuojančiam transcendentalinės ir empirinės apercepcijos skirtimi) moralė bendrai priskirtina bei koku būdu kategorinis imperatyvas, būtent kaip veiksmus normuojantis imperatyvas, gali būti suderintas su laisvu veikimu. Toliau sieksime aptarti, koku būdu Kanto filosofijoje kitas racionalus subjektas iškyla kaip būtinoji prielaida moralės supratimo nuoseklumui (ar, kitaip tariant, kodėl skepticizmas kitų racionalių subjektų atžvilgiu būtų nenuosekli nuostata). Tai aptarę, pabandysime atsakyti, koku būdu šis kitas subjektas aptiktinas.

2.1. Moralė ir racionalumas

Pradėsime nuo to, jog „Dorovė mums yra dėsnis tik kaip *protingoms būtybėms*, tai ji ir turi būti reikšminga visoms protingoms būtybėms.“ (Kant: 1980, p. 86). Pasinaudodami šia citata siekiame teigti, jog subjekto prigimtyje slypintis racionalumas tampa sąlyga to, jog šis subjektas moralės principų atžvilgiu yra vertintinas. Čia galime pastebėti (o tai mums labai pravert trečiame skyriuje), jog buvimas moralės subjektu nėra žmogiškumo sąlyga. Priešingai, žmogiškumas, suvoktas kaip racionalumo pradu pasižyminti prigimtis, numato būtinybę paklusti moralės dėsniams. Tačiau taip pat svarbu atkreipti dėmesį, jog racionalumas čia nepasirodo kaip žmogiškosios prigimties turinius išsemiantis. Ši pastaba čia rašoma todėl, jog siekiame atsigręžti prie pirmojo skyriaus ir pažinimo apribojimo objektiniais turiniais – subjektas, būdamas nepažinus, nepasiduoda jo esmės atskleidimui. Jei moralę tartume esant tiesiogiai sietiną su subjektiškumu, atitinkamai, jos kilmę suprasti taptų tiek pat sudėtinga, kiek ir pažinti patį subjektą, paklūstantį jos principams. Tad, kaip manome, ryšys, atsirandantis tarp moralės ir racionalumo, leidžia turiningiau aptarti pačios moralės kilmę. Taip pat, dar prieš pradėdant tolesnį aptarimą, manome, jog pravartu apsibrėžti tai, jog protinga būtybė – tai būtybė, „<...> kuri visose savo valios maksimose turi save traktuoti kaip nustatančią visuotinius dėsnius“ (Kant: 1980, p. 68).

Kanto pagrindinis moralės teiginys – kategorinis imperatyvas, pasižymi tuo, jog jis neteigia nieko, kas būtų susiję su konkrečiomis aplinkybėmis. Tariant tiksliau – moralė nenumato, kaip subjektas turėtų elgtis vienoje ar kitoje situacijoje, ji numato tik tai, kuo remdamasis morališkai atsakingas subjektas turėtų užklausti ar nustatyti savo pasirinkimo moralinę vertę. Čia svarbu atsigręžti į tai, jog moralinis principas gali būti išvedamas ne iš intelekto, bet iš proto, o „Protas,

priešingai nei intelektas, nėra priklausomas nuo galimo patyrimo sąlygų, bet yra „visada susijęs tik su absoliučiu totalumu sąlygų sintezėje ir visada baigiasi tik tada, kai pasiekia tai, kas absoliučiai besąlygiška, t.y. besąlygiška visais atžvilgiais“ (CPR A 326/382)¹² (Caygill: 2000, p. 349). Pabandykime kiek praplėsti, kodėl moralės principai gali kilti tik iš proto. Turėtume prisiminti, jog Kanto filosofijoje intelekto ir proto santykis yra toks: intelektas, galintis kurti taisykles, kuriomis struktūruojamas reiškinių patyrimas, nuo proto skiriasi tuo, jog pastarasis gali kurti principus, kuriais remdamasis veikia intelektas. Tad turėtume suprasti, jog protas į patyrimą tiesiogiai nukreiptas niekada nėra, o intelektas, savo ruožtu, būtent dėl tokio nukreiptumo į patyrimą, niekuomet negali suteikti *a priori* žinių. Tokiu atveju intelektas, veikdamas savarankiškai, negali ne tik pateikti nieko, kas būtų pripažintina kaip būtina, bet ir jo struktūruojančioji veikla turėtų būti sustabdyta. Kategorinis imperatyvas, savo ruožtu, privalo būti *a priori* turiniais remiamas teiginys. Bandymas moralę vesti iš patyrimo pačius jos principus leidžia suprasti labiau kaip iš polinkių išvedamus (tad ir galiojančius tik subjektyviai), nei kaip elgesio normavimui taikytinus principus. Čia galėtume aptarti skirtį tarp kategorinio ir hipotetinio imperatyvų. Pastarasis susijęs su kažkuo išoriška pačiam veikiančiajam, t.y. jis numato veikiančiojo veiksmus, kaip priežastis norimam padariniui pasiekti ir tuos veiksmus leidžia įvertinti kaip pakankamus arba nepakankamus siekio atžvilgiu. Toks pririštumas prie išorinio tikslo lemia tai, jog hipotetiniai imperatyvai gali būti tik „<...> praktiniai paliepimai, bet ne dėsniai.“ (Kant: 1987, p. 31). Kategorinis imperatyvas, savo ruožtu, savo objektu turi pačią valią. „Taigi, valios determinacijos išlaisvinimas nuo polinkių negali remtis jų [polinkių] naikinimu, bet turi remtis polinkių vaidmens apribojimu galutinių tikslų nustatymo atveju, apribojimu, kuris įmanomas polinkiams pritaikant grynojo praktinio proto principus.“¹³ (Guyer: 2005, p. 119). Tokiu atveju čia kalbama ne apie konkretaus elgesio konkrečioje situacijoje teisingumo apibrėžimą, tačiau žvilgsnį į tai, koku galutiniu tikslu, kaip siekiu, remiantis, yra veikiama.

Dabar vertėtų aptarti patį imperatyvą, kuris bendrai apibrėžiamas kaip „<...> taisyklė, kurią apibūdina privalėjimas, išreiškiantis objektyvią prievartą [vienaip ar kitaip] pasielgti, ir kuri reiškia, kad jei protas visiškai determinuotų valią, neišvengiamai turėtų būti pasielgta pagal šią taisyklę.“ (Kant: 1987, p. 30) Taip pat čia galėtume išsiryškinti tai, ką jau trumpai minėjome 1.2 poskyryje – santykis tarp subjekto tokios valios, kuri determinuoja pati save ir tokios, kuri yra determinuojama polinkių, ar, kitaip tariant, autonomiškos ir heteronomiškos valios. Subjektas, jeigu jis paklustų tik

---

¹² Originalus tekstas: „Reason, unlike the understanding, is not tied to the conditions of a possible experience but is 'directed always solely towards absolute totality in the synthesis of conditions, and never terminates save in what is absolutely, that is, in all relations, unconditioned' (CPR A 326/B 382).“

¹³ Originalus tekstas: „Thus, freeing the determination of our wills from domination by our own inclinations cannot consist in the abolition of those inclinations, but, rather, only in the regulation of their role in the determination of our ends, a regulation that must consist in the application of principles of pure practical reason to our inclinations.“

polinkiams, turėtų būti redukuojamas į empirinį subjektą (pabrėžkime dar kartą, jog Kanto filosofijoje empiriškumas, kaip visaapimantis, priskirtinas tik savivokos objektui, o ne pačiam subjektui, konkrečiau – rastinas ne empirinis subjektas, o empirinė apercepcija) ir, turint omenyje, jog visi jo veiksmai determinuoti išorinių priežasčių, toks subjektas savo veiksmus galėtų įvertinti tik jų našumo, tačiau ne jų teisingumo požiūriu. Priešingu atveju – valia, visiškai nepaveikiama polinkių, veiktų pagal taisyklę be poreikio įvertinti savus veiksmus, taigi, atitinkamai, be poreikio juos ir reflektuoti. Žmogų čia galėtume suprasti kaip esantį tarp šių dviejų kraštutinių – savo racionalia prigimtimi numatantį veikiančiąją valią, kuri gali veikti pagal moralės dėsnį, ir savo kūniška prigimtimi aptinkantį polinkius, kurie gali numatyti nukrypimą šio dėsnio atžvilgiu. Tad tokiu atveju, kuomet veikiama iš pagarbos¹⁴ kategoriniam imperatyvui (tikslu numatant pačią valią, o ne kažką išorišką), valia gali būti pripažįstama kaip galinti pati sau nustatyti dėsnius, taigi, taip pat galinti išpildyti sąlygas, kuriomis Kantas apibrėžia protingą būtybę (žr. citatą antros pastraipos pabaigoje). Tačiau turėtume dar kartą pabrėžti, jog čia priskiriamas privalėjimas, taigi, ir galėjimas, tačiau ne nuolatinis įgyvendinimas.

Čia galime pabandyti suprasti, ką būtent toks privalėjimo pobūdis reiškia subjekto laisvei. Laisvę Kanto filosofijoje galime suprasti dviem būdais – kaip negatyviai apibrėžiamą laisvę (ar nelaisvės nebuvimą) ir pozityviai apibrėžiamą laisvę. Tad pradėkime nuo negatyvaus laisvės apibrėžimo, kur privalome dar kartą atsigręžti į fenomeno ir noumeno skirtį. „Kadangi patirtis yra struktūruojama priešastingai, patirti galime tik tai, kas yra determinuojama ankstesnių priežasčių. <...> daiktai savaime nėra struktūruojami pagal schematizuotas kategorijas ar žmogaus intelektą, [tad] jie negali būti suvokti kaip galimi mūsų patyrimo objektai.“¹⁵ (Frierson: 2003, p. 14). Turėtume suprasti tai, jog objektai, pateikiami pažinimui, patyrimo analogijų dėka visuomet suvokiami kaip priešastiniame tarpusavio santykiyje. Tačiau tam, jog objektai, tokie, kaip jie atsiveria žmogiškam patyrimui, rastųsi, jiems būtina tapti reiškiniiais, t.y. rasti santykiyje su žmogumi. Objektas pats savaime, savo ruožtu, patyrimo analogijomis nėra apibrėžtas. Atitinkamai, subjektą čia galime suprasti taip pat – empirinės apercepcijos *objektas* yra suvoktinas kaip objektas santykiuose su kitais objektais (tai, ką pirmajame skyriuje pavadiname pasaulyje veikiančiu agentu). Tačiau toks agentas randasi tik kaip refleksijos turinys, o ne kaip savarankiškas subjektas. Pakartotinio aiškumo dėlei čia pacituosime M. Tiles: „Tai, kas išskiria protingas būtybes, yra jų

---

¹⁴ Pagarba, kaip sąvoka, Kanto filosofijoje dar kartą verčia atsigręžti į žmogaus tarpiškumą minėtų kraštutinių atžvilgiu. Pareiga numato galimybę veikti pagal taisyklę, tačiau taip pat šiam paklusimui nesuteikia neišvengiamumo.

¹⁵ Originalus tekstas: „Because experience is structured according to the laws of causality, nothing can be experienced except as determined by prior causes. <...> things in themselves are not structured according to the schematized categories or human understanding, they cannot be thought of as possible objects of our experience.“

sugebėjimas savo mintis ir veiksmus paversti objektais savai minčiai¹⁶ (Tiles: 2004, p. 97). Šia citata norima pabrėžti, jog objektu tampa ne pats subjektas, tačiau jo mintys ir veiksmai. Atitinkamai, toks minčių ir veiksmų objektinis suvokimas leidžia juos įvertinti kategorinio imperatyvo atžvilgiu. Tačiau patį save (subjektą, o ne veiksmus ar mintis) atrasdamas kaip noumeną ir negalėdamas savęs apibrėžtai pateikti pažinimui, galiu tokiam subjektiškumui pripažinti negatyviai suprastą laisvumą. Pozityvioji laisvės sąvoka, savo ruožtu, tampa prielaida moraliam veikimui. Pats kategorinis imperatyvas yra *a priori sintetinis* teiginys. Atsižvelgiant į *aprioriškumą*, kaip sąlygą, tas trečias negali būti juslinės prigimties. Tad čia privalome rasti kažką, kas galėtų leisti subjektui veikti nesiremiant jo empirine patirtimi. „Pozityvi laisvės sąvoka sukuria tą kažką trečią, kuris, skirtingai nuo fizinių priešasčių, negali turėti jutiminio pasaulio prigimties <...>“ (Kant: 1980, p. 85). Tad čia svarbiausia, jog paklusimas kategoriniam imperatyvui tampa ne trukdis laisvę teigti, tačiau, priešingai, leidžia subjektui veikti galutiniu savo tikslu apibrėžiant jo paties valią. Konkrečiau – atsiriboti nuo *suobjektintos* tikrovės, kaip savo veiksmus lemiančios priežasties ir, tokiu būdu, savo veikimo priežastis suvokti kaip kylančias iš schemomis, taigi, ir su analogijomis ateinančiais priežastingumo dėsniais, neapdoroto lauko. Tačiau mums čia kiek įdomiau užklausti tai, kokių būdu moralės normatyvumą savo gyvenime subjektas (net toks, kuris veikia imperatyvui nepaklusdamas) gali aptikti kaip visuomet jam galiojantį. Atsakymą į šį klausimą tikimės pateikti 2.2 poskyryje.

---

¹⁶ Originalus tekstas: „What distinguishes rational beings is their ability to make their own thoughts and actions objects of their own thought.“

2.2. Kategorinis imperatyvas ir kitas subjektas, kaip sąlyga jam

Šiame poskyryje, manome, svarbiausia užduotimi tampa aptarti tai, koku būdu galima suprasti patį kategorinį imperatyvą, kaip veiksmus normuojančią (t.y. leidžiančią veiksmus suprasti kaip moralės atžvilgiu teisingus arba ne) sąlygą. Tikime, jog produktyviausia tai daryti trimis aspektais: atsižvelgiant į veikiančiosios valios autonomiškumą, pagarbą kitam žmogui ir universalizacijos galimybę. Valios autonomiškumas, kitaip galimas suprasti kaip valios gebėjimas determinuoti pačią save neatsižvelgiant į empirinę patirtį, tikimės, jog yra pakankamai išnagrinėtas pirmajame poskyryje. Kantas pastebi tai, jog valios autonomiškumas čia iškyla kaip pats svarbiausias principas: „<...> kategorinis imperatyvas <...> neįsako nieko daugiau, kaip tik šią autonomiją.“ (Kant: 1980, p. 78). Tad pagarbą kitam žmogui bei universalizacijos galimybę čia suvoksime kaip kažką, kas autonomišką valios veikimą leidžia geriau suprasti, tačiau naujais turiniais jo nepapildo. Taigi, ir turiniai, numatyti juos nagrinėjant, pripažintini kartu su valios autonomiškumu.

Pagarbos kitam žmogui atveju apibrėžimas iškyla taip: „<...> elkis taip, kad nei savo asmenyje, nei kieno nors kito asmenyje niekada žmogaus nepanaudotum vien kaip priemonės, o visada kaip tikslą.“ (Kant: 1980: p. 62). Toks dėsnis kyla iš to, jog, suvokdami savo valią, kuri suprastina kaip tikslas pats savaime (hipotetinio imperatyvo atveju tikslų eilė gali tęstis iki begalybės, nepaliekant galimybės kurį nors tikslą apibrėžti kaip besąlygišką), analogiškai tokį savaiminį tikslingumą turime priskirti ir kitam valią turinčiam subjektui. Priešingu atveju kategorinis imperatyvas negali tapti dėsniu, nes jis negalėtų įgauti būtinojo visuotinumą, leidžiančio valios autonomiškumą.

Tad dabar pereikime prie kategoriniame imperatyve atsiskleidžiančios maksimos (ten, kur maksima lemia konkretaus subjekto elgesį konkrečioje situacijoje, priešingai nei dėsnis, turintis objektyvų, visuotinai normuojantį pobūdį) universalizacijos galimybės. Apibrėžimas skamba taip: „<...> reikia, kad žmogus *galėtų norėti* savo elgesio maksimą paversti visuotiniu dėsniu.“ (Kant: 1980, p. 55) Manome, jog čia vertėtų išryškinti du aspektus: norėjimą ir galėjimą universalizuoti. Išsami norėjimo analizė mums produktyvi nebūtų, tad atsigręškime į tai, ką mums čia nurodo *galėjimas*. Pačiuose „Dorovės metafizikos pagrinduose“ mes matome labai aiškų galėjimo vaidmenį: svarbu tai, jog, universalizuojant savo elgesio maksimą, pats universalizavimas nesukeltų konceptualinių problemų (ilustruokime tai vagies pavyzdžiu: ten, kur vogti – tai paimti kieno nors turtą prieš jo valią, o vagies elgesio maksima teigia, jog vagystė – leistinas veiksmas, pats vagystės veiksmas, universalizavimo atveju, tampa nebegalimas. T.y. visiems subjektas priėmus nuostatą, jog vagystė yra leidžiama, kiekvienas subjektas, atitinkamai, turi sutikti būti apvogtas. Tai, savo ruožtu, lemia nebegalėjimą turtą paimti *prieš* kažkieno valią, taigi, ir naikina pačios vagystės galimybę). Šioje vietoje galime pabandyti atsakyti į klausimą, kuris kilo pirmajame poskyryje – kaip galima tai, jog

moralės subjektas, ten, kur moralė numato turėjimą paklusti, gali veikti ne moraliai. Bet koks kategoriniam imperatyvui nusižengiantis veiksmas čia numato tai, jog nusižengiantysis save supranta kaip išimtį iš aibės subjektų, kurių atžvilgiu vykdoma maksimos universalizacija. Tiksliau – nėra taip, jog nepaklūstant kategoriniam imperatyvui, veikiantysis to suvokimo nereflektuoja, tačiau paties veiksmo kilmė slypi heteronomiškame valios veikime. Tokia valia, savo ruožtu, universalaus dėsniu nekurdama, leidžia veikiančiajam suvokti save kaip išimtį. Tačiau čia dera prisiminti, jog ne nuolatinis veikimas pagal kategorinį imperatyvą, tačiau galėjimas ir turėjimas pagal jį veikti subjektą ir daro moraliniu subjektu.

Tačiau mums kiek įdomiau yra tai, jog *galėjimas* maksimą universalizuoti numato tai, jog čia privalo dalyvauti daugiau nei vienas izoliuotas moralės subjektas. Apžvelgę pagarbą kitam žmogui kaip būtinąją kategorinio imperatyvo dalį bei turėdami omenyje skirtumą tarp bendrojo ir vieninio sprendinių (Kant: 2013, p. 111), privalome teigti, jog Kanto moralė numato būtinybę elgesio maksimą universalizuoti aibėje, kurioje yra daugiau nei vienas narys. Atsižvelgiant į tai, jog moralės subjektas yra nepažinus (o bet koks pažinumas atimtų valios autonomiškumą ir pagarbos kitam prielaidą), kito, kaip moralės subjekto, tiesiogiai aptikti negalime. Tokiu atveju privalome ieškoti būdo, kokiais požymiais remiantis galime daryti prielaidą, jog taip [kitas, kaip moralės subjektas] yra. Čia mums labiausiai pravers, visų pirma, tai, jog moralė pripažintina bet kokiai racionaliai būtybei, o, visų antra, tai, jog empirinės ir transcendentalinės apercepcijos skirtumai, nesuvoktini kaip skirtingus subjektus nurodantys skirtumai, gali leisti objektiškai suvoktus veiksmus ir mintis tiesiogiai priskirti kažkam, kas tokiam tiesioginiam pažinumui nepasiduoda.

Pabandydysime atsakyti pasiremami tuo, kaip racionalumą, priskirtiną žmogui, Kanto filosofijoje supranta R. Brandom. Kantas teigia, jog „Aš niekada negalėjau pasitenkinti logikų pateikiamu sprendinio apskritai aiškinimu: jie sako, kad sprendinys yra dviejų sąvokų santykio vaizdinys.“ (Kant: 2013, p. 142). Svarbiausia, ką čia galime pastebėti, yra tai, jog sprendimo darymas objekto atžvilgiu čia nėra predikato pritaikymas. Kanto filosofijoje sprendimą galima suprasti labiau kaip tam tikrą atsakomybės prisiėmimą daromo sprendinio atžvilgiu. Tiksliau – sprendinys objekto atžvilgiu ne tik numato tam tikros savybės pritaikymą izoliuotai suprastinam objektui (kitai tariant sprendimą dviejų sąvokų santykio atžvilgiu), tačiau nuolatos randasi santykyje su visuma sprendinių, kuriuos sprendžiantysis subjektas jau yra prisiėmęs. Tokiu būdu sprendinį galima suprasti kaip įsipareigojimą visų iki šiol priimtų sprendinių visumos atžvilgiu (tad, tarkime, teigdamas, jog prieš jį esančios gėlės žydi, subjektas negali tuo pačiu metu įsipareigoti teiginiui, jog prieš jį esančios gėlės yra nuvytusios). Tad pirminė apercepcija, kiekvieną patirtį lydintis „Aš mąstau“, čia išskyla kaip kiekvieną sprendinį lydintis veikiantysis, kuris ir gali prisiimti atsakomybę už šį sprendinį. (Brandom: 2002, p. 21-22). Tuomet, atitinkamai – „Būti diskursyvia

būtybe reiškia turėti autoritetą įsipareigoti – epistemiškai sprendiniui ir praktiškai intencijoje („priimti praktinę maksimą“).¹⁷ (Brandom: 2019, p. 271). Grįžkime prie to, jog racionaliai būtybei būtina galėti savo veiksmus ir mintis padaryti savo minties objektais – tokiu būdu galimas normatyvus savo sprendinių įvertinimas. Tad savybės, kurių turime ieškoti, ieškodami kito subjekto, numato būtent tokios atsakomybės savo daromų sprendinių atžvilgiu prisiėmimą. Turėkime omenyje tai, jog „Kantas sąvokas supranta kaip „sprendinio funkcijas“ ta prasme, kad sąvokos, kurios pasitelkiamos sprendiniuose, apsprendžia už ką subjektas prisiėmė atsakomybę, kam įsipareigojo, ką patvirtino ar investavo pasinaudodamas savo autoritetu“¹⁸ (Brandom: 2019, p. 67). Tokiu atveju galimybę kitą pavadinti subjektu (pagal savą empirinės apercepcijos analogiją) galime teigti kylant iš to, jog randame būdą su tuo kitu susikalbėti.

Čia galėtume atsigręžti į tai, jog Kantas rašo: „Buvo laikas, kai tikėjau, jog tik tai [žinios] gali sudaryti žmogaus orumą ir nekęsdavau nieko nežinančios minios. Rousseau mane įtikino priešingai.“¹⁹ (Kant: 2005, 48 skirsnis). Tad, vėlgi, grįžtame prie pagarbos, kuri išprovokuojama ne empiriniame lauke aptinkamomis savybėmis, tačiau priskirtinu valios autonomiškumu. Siekdami kiek aiškiau suprasti tai, kaip Rousseau galėtų pasitarnauti siekiant aptikti kitą subjektą, šiek tiek atsigręšime į tai, ką pastarasis rašo apie kalbą ir jos kilmę. Čia svarbu tai, jog kalba veikia dviem būdais: kalbà artikuliuoja, t.y. kalba apie apkalbamųjų savybes, ir kalbà komunikuoja, t.y. leidžia išskleisti kalbančiojo žinias ir jausmus. Kiekviena komunikacija yra apie kažką ir kiekviena artikuliacija yra kažkam. (Davis, p. 9) Tokia kalba numato, kad ji reikalauja konteksto, kurio pati negali įsteigti, t.y. to, kad tiek kalbantysis, tiek klausantysis ir suteiktų, ir pritrauktų dėmesį. Tad pirmoji kalbėjimo paskirtis yra ne parodyti tai, ką bandoma artikuluoti, bet parodyti tai, kad vyksta komunikacija, t.y. parodyti save (taip pat – parodyti save, kaip kitą atpažįstantį bei parodyti, jog suprantamas kito atpažinimas savęs atžvilgiu). Samprotavimuose apie nelygybę Rousseau teigia, jog naudingiausias ir mažiausiai pažengęs į priekį yra mokslas apie patį žmogų. (Rousseau: 1979, psl. 60) Žmogus pažįsta objektus, taip save išvesdamas už savo paties ribų, tačiau tas vidinis *jis* yra subjektas, nepasiduodantis pažinimui. Mus nuo išorinio pasaulio atskiriantis vidinis pojūtis save pažinti gali tik kaip pažįstantįjį kažką kitą. Tad savęs paties pažinimas visuomet bus netiesioginis. (Čia nesudėtingai galime įsivesti Kanto transcendentalinę apercepciją kaip tą vidinį pojūtį, kuris pažinimui savarankiškai nepasisiūlo kaip turiningas, bei empirinę apercepciją kaip save, kuris jau

---

¹⁷ Originalus tekstas: „To be a discursive being is to have the authority to commit oneself, epistemically in judgment and practically in intention (“adopting a practical maxim”).“

¹⁸ Originalus tekstas: „Kant understands concepts as “functions of judgment” in the sense that the concepts applied in a judgment determine what the subject has made itself responsible for, committed itself to, endorsed, or invested with its authority.“

¹⁹ Originalus tekstas: There was a time when I believed that this alone could constitute the honor of mankind and I despised the mob that knew of nothing. Rousseau brought me around.

randasi santykiyje su objektu. Atitinkamai, siekiant suvesti Kantą ir Rousseau mums svarbu tai, jog šios apercepcijos nurodo į vieno pasaulio interpretaciją fenomeno ir noumeno skirties aptarime.) Kalba čia tam tikru būdu tampa bandymu iškomunikuoti ne konkrečius turinius, bet, kažko kaip subjekto atpažinimo dėka, iškomunikuoti savo paties, kaip subjekto esmę. Tad pastebimas kalbos nuosmukis („<...> pakinta kalbos pobūdis – ji tampa tikslesnė ir mažiau aistringa, sentimentus ji pakeičia idėjomis, toliau ji kalba ne širdžiai, o protui.“²⁰ (Rousseau: 1998, p. 296)). Tad pagrindinis nusivylimas kalbos šaltumu, panašu, galėtų slypėti tame, jog ji, vis daugiau artikuliudama, vis mažiau komunikuoja. Mūsų darbo ribose galėtume tai performuluoti taip: kalba, vis daugiau artikuliudama, yra labiau linkusi perteikti turinius, kurie numato išsakinijimą konkrečiame patyrimo lauke ir, tokiu atveju, vis mažiau iškomunikuoja subjekto, kaip autonomiškos valios veikiančiojo, buvimą.

Visų pirma, čia atkreipsime dėmesį į kalbos nuosmukio problemą. Analogiškai čia galėtume suprasti ir Kanto poziciją kito žmogaus vertinimo atžvilgiu. Žinios žmogui vertę suteikti gali tiek, kiek jos yra panaudotinos (t.y. tiek, kiek jos pasitarnauja hipotetinio imperatyvo įvykdymui). Tokiu atveju orumo pripažinimas tampa ne besąlygiškas. „Vadinasi, autonomija yra kiekvieno žmogaus ir kiekvienos protingos prigimties orumo pagrindas.“ (Kant: 1980, p. 72). Tiksliau – buvimas moralės subjektu ir sugebėjimas determinuoti savo valią čia tampa šiuo pagrindu (taip pat galime pastebėti ir tai, jog buvimas moralės subjektu taip pat numato buvimą racionali būtybe). Norėdami pabrėžti Rousseau ir Kanto panašumą šiame kontekste, paminėsime tai, jog būtent nepažinumas (t.y. neapibrėžiamumas kategorijomis ir, tuo pačiu, iškilimas virš priežastingumo) ir lemia orumo pripažinimą. Tačiau čia mums įdomau tai, jog Rousseau filosofijoje kalba tampa būdu iškomunikuoti subjektyvumą. Atitinkamai, privalome atsigręžti į R. Brandom Kanto aptarimą. Sprendinio darymas (ar, galbūt net galėtume čia sakyti artikuliavimas), numato įsipareigojimą, kurio turinys apibrėžiamas sąvokos vartojimu. Susikalbėjimo galimybė čia numato tai, jog galima artikuliuoti savimonės aktą (t.y. artikuliuojantysis turi galimybę įvertinti savo paties sprendinius). Tokios susikalbėjimo galimybės sąlyga tampa bendros sąvokos turėjimas (trumpai atkreipsime dėmesį į tai, jog čia kalbame ne tik empirinių sąvokų lygmenyje, nes, jei apsiribotume empirinėmis sąvokomis, susitiktume su daugiakalbystės problema, kaip trukdančia suvokti kitakalbio subjektiškumą. Tačiau čia vertėtų prisiminti, jog šalia empirinės mes taip pat randame ir grynąją sąvoka, kuri numato mąstymo apie objektą formą. Tad bendros sąvokos turėjimą čia suprasime kaip analogiškai „struktūruojamo“ pasaulio patyrimo atpažinimą).

Šiuo atveju, žinoma, mes aptinkame empirinę apercepciją, tačiau, prisimindami tai, jog transcendentalinės ir empirinės apercepcijos skirtis numato tik savivokos skirtį, tačiau ne skirtingų

---

²⁰ Originalus tekstas: „<...> language changes character; it becomes more precise and less passionate; it substitutes ideas for feelings, it no longer speaks to the heart but to reason.“

savarankiškų subjektų aptikimą, šios prielaidos mums pakanka. Tad privalome atsigręžti į paties šio darbo siekio apribojimą: turint omenyje tai, jog „<...> jei protas intelekto pasaulyje imtų ieškoti dar *valios objekto*, t.y. skatinančios priežasties, jis peržengtų savo ribas ir pretenduotų pažinti tai, apie ką jis nieko nežino.“ (Kantas: 1980, p. 100). Pretenzija kito subjektiškumą atpažinti apibrėžtai reikalautų apibrėžti *valios objektą*, kuris, būtent dėl to, jog nepasiduoda apibrėžimui, gali numatyti savo veikimo autonomiškumą ir tokiu būdu tapti moralės subjektu. Atitinkamai, čia pasinaudosime T. Sodeikos citata, kurioje, tikime, labai sėkmingai išryškinama tai, ką šiuo darbo apribojimu norime teigti: „Veikiau šis *logos* yra tam tikra „sielos būseną“ – užsibūvantis buvojimas-šalia vaizdinio „Aš mąstau“, kuris kaip centras sutelkia aplink save pirmapradžio chaoso įvairovę. Tai nežinojimo, bet labiau išminties *logos*.“ (Sodeika: 2005, p. 24). T.y. pagrįstai žinojimo atžvilgiu mes galime rasti kito, kaip moralės subjekto, prielaidavimo priežastis, tačiau paties subjektiškumo esmės turiningai išsemti negalime.

Skyriui skiriamos dalinės išvados:

- i. Visų pirma, reikėtų turėti omenyje, jog moralė yra neatskiriama nuo racionalumo. Pats moralės veikimo pobūdis numato tai, jog, siekiant suteikti jai veiksmus normuojantį vaidmenį, privaloma teigti jos nepriklausomybę nuo patyrimo sąlygų. Tokiu atveju kategorinis imperatyvas (skirtinas nuo hipotetinio būtent tokia nepriklausomybe ir universalumu) numato savo kilmę proto ribose – ten, kur kylančios žinios gali būti pripažintos besąlygiškomis aplinkybių atžvilgiu. Tam, jog kategorinis imperatyvas galėtų veikti, veikiantysis subjektas privalo numatyti savo racionalumą – t.y. sugebėjimą įvertinti savo veiksmus ir mintis. Šio įvertinimo sąlyga (o čia mes grįžtame atgal į pirmą skyrių) tampa tai, jog subjektas gali save suvokti kaip objektą empirinės apercepcijos dėka. Atitinkamai, atsižvelgiant į racionalumo ir moralės santykį, racionalumas čia nėra tik pakankama sąlyga moralumui, tačiau jie abu priskirtini kartu. Taip pat svarbu tai, jog laisvė, kategoriniam imperatyvui veikiant, yra ne suprobleminama, o verčiau kaip tik būtina. Tiksliau – turint omenyje, jog moralė priskirtina save reflektuojančiam ir šios refleksijos dėka savo noumenišką prigimtį suprantančiam subjektui, šis noumeniškumo aptikimas ir leidžia iškilti virš determinuoto fenomenų lauko ir savo veikimo sąlyga ir tikslu suvokti esant savo valią (ar, kitaip tariant, įsivesti trečiąją antinomiją).
- ii. Taip pat, atsižvelgiant į kategorinio imperatyvo formuluotes, čia svarbu tampa rasti būdą kažkam kitam pripažinti racionalaus subjekto statusą. Atsižvelgiant į kategorinio imperatyvo apibrėžimą kaip galėjimą norėti savo elgesio maksimumą universalizuoti,

privalome rasti būdą teigti, jog moralės subjektų aibė numato daugiau nei vieną narį. Tačiau tai tampa kiek problemiška turint omenyje tai, jog tiesioginis subjekto pažinimas yra negalimas – t.y., jei subjektas galėtų būti pilnai apibrėžtas ir pažintas (o toks veiksmas reikalautų jį suprasti kaip pilnai talpintiną intelekto „apdorojamame“ lauke), neberastume galimybės teigti jo valios autonomiškumą, kylantį dėl jos [valios] supratimo tik kaip noumeno. Tad čia, grįždami prie empirinės ir transcendentalinės apercepcijos, teigiame, jog pakanka aptikti kitą, kaip racionaliai veikiantį – t.y. kaip savo veiksmus ir mintis įvertinantį. Pasiremdami R. Brandom mintimis teigiame, jog būtent sąvokos gali apibrėžti tai, kam subjektas įsipareigoja savais sprendiniais apie pasaulį. (Tokie sprendiniai, reikėtų turėti omenyje, taip pat numato normatyvumą vienas kito atžvilgiu, taigi, privalo numatyti ir subjekto savirefleksijos aktą). Tokiu būdu, veddami analogiją su Rousseau kalbos kilmės, kaip bandymo iškomunikuoti subjektyvumą, analize, teigiame, jog bendrų sąvokų (ar, kitaip tariant, susikalbėjimo galimybės) turėjimas ir leidžia kitą pripažinti esant racionalių subjektu, taigi, ir moralės subjektu.

IŠVADOS

- 1) Bet koks pažinimas numato juslinius turinius, kurie, tam, kad būtų pamąstyti, numato intelekto ir vaizduotės dalyvavimą tuos turinius suprantant. Tai reiškia, jog intuityvus pažinimas (ar tai būtų juslinė, ar intelektualinė intuicija), Kanto filosofijoje negalimas. Atsižvelgiant į tai, jog intelekto sąvokos kilmė yra visiškai *a priori*, jos ryšys su *a posteriori* turiniais čia reikalauja atskiro nagrinėjimo. Bendroji logika, kurioje galime aptikti taisykles, nurodančias koku būdu mąstomas objektas, atsiriboja nuo sąvokos turiningumo, tad negali atsakyti į klausimą, koku būdu jos [bendrosios logikos] taisyklės gali būti pripažįstamos kaip būtinės. Tad atsakant į ryšio tarp *a priori* kilmės sąvokos ir juslinių turinių klausimą mums pasitarnauja transcendentalinė logika, kuri, atverdama kelią mąstyti sąvoką turiningai, atveria kelią įsivesti bendriausią sąvoką, t.y. objektą, kurio dėka pažintiniuose turiniuose intelekto sąvokos veikimą galima sieti su jusliniais turiniais. Tokiu būdu mąstymo taisyklės, nors ir pripažintinos kaip būtinai galiojančios, *turingą pažinimą apriboja objektų pažinimu*.
- 2) Atitinkamai, tokiu atveju subjekto savimonės aktas taip pat reikalauja atskiro aptarimo. *Substancialaus* subjekto būtinybė čia išskyla atsižvelgiant į tai, jog tik toks subjektas gali leisti patyrimo nuoseklumą. Tačiau šio darbo tikslams kiek turiningiau pasitarnauja savimonės akto išsklaida – tai, jog subjektas gali save suvokti dviem skirtingais būdais. Pirmasis – kaip *transcendentalinę apercepciją*, kuriai priskirtinas neturiningumas būtent dėl jos pozicionavimo noumenų lauke. Antrasis – *empirinė apercepcija*, kurios dėka subjektas save (ar, galbūt tikslingiau sakyti būtų savo mintis ir savo veiksmus) gali suvokti kaip turingus (ir, neišvengiamai, objektinamus). Taip pat čia svarbu tai, jog paties noumeno ir fenomeno skirtis yra suvokiama kaip skirtis, numatanti ne metafizinį, bet epistemologinį susidvejinimą (t.y. *atskirianti ne savarankiškus subjektus, tačiau tik savivokos būdus*.) Tokia interpretacija čia išskyla kaip būtina atsižvelgiant į tai, jog kitame subjekte atpažįstama apercepcija gali būti tik empirinė, tad, priešingu atveju, empirinės apercepcijos aptikimas nenumatytų galimybės prielaidauti transcendentalinės apercepcijos.
- 3) Svarbiausi veikimo skirtumai, galimi dėl apercepcijų skirtingumo, pasitarnavę šiame darbe: empirinė apercepcija čia numato tai, jog veikiančiajam gali būti priskiriamas *racionalus veikimas* – t.y. gebėjimas veikti ne tik pagal taisyklę, tačiau veikti pagal tos taisyklės supratimą. Tai itin ryškiai pasimato todėl, jog būtent empirinės apercepcijos dėka mes galime įvertinti savo veiksmus ir mintis, pateikdami juos savo pažinimui.

Transcendentalinė apercepcija, savo ruožtu, iškildama virš fenomenų lauko ir dėl to nestruktūruojama kategorijų, leidžia suprasti tai, kokių būdu Kanto filosofijoje randasi trečioji antinomija. Savęs suvokimas kaip nepaklūstančio determinizmui, kuris objektiniam pažinimui taikytinas schemų dėka, leidžia *negatyvios laisvės* apibrėžimo įsivedimą.

- 4) Moralė, jei jos kilmė nenumatyta besąlygiškumo aplinkybių atžvilgiu, negalėtų įgauti jai būtino normuojančio pobūdžio. Tokiu atveju čia rastųsi tik hipotetinio imperatyvo veikimas. Kategorinis imperatyvas, kurio objektu tampa pati valia (kurios aptikimas, nors ir neturiningas, galimas transcendentalinės apercepcijos dėka), leidžia aptikti moralės kilmę, nesąlygojamą aplinkybių.
- 5) *Moraliau pripažintinas subjektas numato du dalykus: racionalumą (galimą empirinės apercepcijos dėka) bei valią (aptinkamą, bet nepažintiną transcendentalinės apercepcijos dėka). Būtent transcendentalinės apercepcijos neturiningumas ir yra būtinoji sąlyga suprasti valią, kaip besąlygišką ir, tai turint omenyje, transcendentalinės apercepcijos prieinamą „Aš“ suprasti kaip laisvą pozityvia prasme, t.y. galintį veikti pagal savo paties steigiamą taisyklę.*
- 6) Toks moralaus veikimo supratimas ne tik nesipriešina veikiančiojo subjekto laisvei, tačiau priešingai – leidžia rasti būdą laisvai veikti.
- 7) Vienintelis būdas veikti pagal kategorinį imperatyvą – apmąstyti savo veiksmus subjektų aibėje, kuri apima *mažiausiai du subjektus*. Konkrečiau tai aptinkama remiantis pagarbos kitam subjektui samprata bei maksimos universalizavimu, kaip galimybe įvertinti tai, kiek veiksmas atitinka moralės reikalavimus. Toks universalizavimas, turint omenyje skirtumą tarp vieninio bei visuotinio sprendinio, negalėtų būti atliktas vieno subjekto aibėje.
- 8) Turint omenyje tai, jog empirinė ir transcendentalinė apercepcijos numato tapataus subjekto buvimą bei tai, jog pažinimui pateikiami turiniai privalo būti objektinami, čia privaloma rasti būdą atpažinti kitą kaip racionalų (ar, tiksliau tariant, sugebantį įvertinti savo veiksmus. Tai numato *empirinės apercepcijos atpažinimą, kaip pakankamą*).
- 9) Remiantis R. Brandom racionalumo Kanto filosofijoje išsklaida, *bet koks sprendinys pasaulio atžvilgiu visuomet yra vertintinas normatyviai* – daromam sprendiniui veikiantysis išpareigoja savo visų kitų darytų sprendinių visumos atžvilgiu. Taigi, bet kokio sprendinio darymas numato jį darančiojo racionalumą.
- 10) Atsižvelgiant į tai, kaip Rousseau supranta kalbos kilmę bei jos paskirtį (paties Rousseau įsivedimas čia remiamas tuo, jog Kantas teigia, kad būtent Rousseau privertęs žmogaus

orumą suprasti kaip besąlygiškai duotą), teigiame, jog būtent *kalba leidžia suprasti kitą, kaip tokį, kuriam priskirtina empirinė apėrcepcija*. Šis leidimas iškyla dviem būdais: visų pirma, būtent kalba galima išreikšti savų minčių bei veiksmų suobjektinimą, visų antra, susikalbėjimo galimybė numato ne tik empirinės sąvokos bendrumą, bet ir intelektinių sąvokų, kaip bendrą pasaulį apibrėžiančių, tapatumą (empirinė sąvoka juk ir galima tik jei teigiama, jog operuojama analogiškame pasaulyje).

- 11) Čia neišvengiamai atsigręžiama į paties darbo ribą – kito subjekto savęs patyrimas kaip noumeno (ar transcendentalinės apėrcepcijos buvimas) čia gali būti tik prielaidaujamas, tačiau būtent toks aptikimo apribojimas ir leidžia kitam subjektui išlaikyti savo, kaip noumeno, statusą.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Kant, I., 1963. *Introduction to Logic*. Transl. by T. K. Abbott. New York: Philosophical Library.
2. Kant, I., 1980. *Dorovės metafizikos pagrindai*. Vertė K. Rickevičiūtė. Vilnius: Mintis.
3. Kant, I., 1987. *Praktinio proto kritika*. Vertė R. Plečkaitis. Vilnius: Mintis.
4. Kant, I., 1992. *Sprendimo galios kritika*. Vertė R. Plečkaitis. Vilnius: Mintis.
5. Kant, I., 1998. *Critique of Pure Reason*. Transl. and ed. by P. Guyer and A. W. Wood. United States of America: Cambridge University Press.
6. Kant, I., 2005. *Remarks on the Observations on the Feeling of the Beautiful and Sublime*. Transl. by M. Cooley, P. Frierson.
7. Kant, I., 2010. *Antropologija pragmatiniu požiūriu*. Vertė R. Plečkaitis ir R. Rybelienė. Vilnius: Margi raštai.
8. Kant, I., 2013. *Grynojo proto kritika*. Vertė R. Plečkaitis. Vilnius: Margi raštai.
9. Brandom, R. B., 2019. *A Spirit of Trust: A Reading of Hegel's Phenomenology*. Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.
10. Brandom, R., B., 2002. *Tales of the Mighty Dead: Historical Essays in the Metaphysics of Intentionality*. United States of America: Harvard University Press.
11. Brook, A., 1994. *Kant and the Mind*. United States of America: Cambridge University Press.
12. Caygill, H., 2000. *A Kant Dictionary*. United Kingdom: Blackwell.
13. Davis, M. *The Essence of Babel: Rousseau on the Origin of Languages*. Prieinama per: https://udallas.edu/braniff/documents/davis_m_rousseau_eol.pdf (žiūrėta 2021.05.04)
14. Frierson, P. R., 2003. *Freedom and Anthropology in Kant's Moral Philosophy*. New York: Oxford University Press.
15. Guyer, P., 2005. *Kant's System of Nature and Freedom: Selected Essays*. New York: Oxford University Press.
16. Kolb, D. C., 1986. Thought and Intuition in Kant's Critical System. In *Journal of the History of Philosophy*, Volume 24, Number 2, April 1986, 223-241. United States of America: The Johns Hopkins University Press.
17. Marshall, C., 2013. Kant's One Self and the Appearance/Thing-in-itself Distinction. In *Kant Studien: Philosophische Zeitschrift der Kant-Gesellschaft*, Volume 104, Issue 4, December 2013, 421-441.

18. Mossburger, D., 2007. *Hume: Causality & Subjectivity*. Prieinama per: <https://digitalcommons.denison.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1114&context=episteme> (žiūrėta 2021.04.24)
19. Oberst, M., 2015. Two Worlds and Two Aspects: on Kant's Distinction between Things in Themselves and Appearances. In *Kantian Review*, Volume 20, Issue 1, March 2015, 53-75.
20. Rousseau, J. J., 1979. Samprotavimas apie žmonių nelygybės kilmę ir pagrindus. Iš *Jean Jacques Rousseau: Rinktiniai raštai*. Vertė L. A. Skūpas. Vilnius: Mintis.
21. Rousseau, J. J., 1998. Essay on the Origin of Languages. In *Essay on the Origin of Languages and Writings Related to Music*. Transl. and ed. by J. T. Scott. United States of America: University Press of New England.
22. Sodeika, T., 2005. Apie Immanuelio Kanto antropologijos logiką. In *Sambalsiai: studijos, esė, pokalbis*, 2005, p. 17-25.
23. Tiles, M., 2004. Kant: From General to Transcendental Logic. In *Handbook of the History of Logic: Volume 3/ The Rise of Modern Logic: From Leibniz to Frege*. Ed. by Dov. M. Gabbay, John Woods. Amsterdam: Elsevier. Prieinama per: http://people.whitman.edu/~frierspr/kants_bemerkungen1.htm (žiūrėta 2021.04.21)
24. Tolley, C., 2012. The Generality of Kant's Transcendental Logic. In *Journal of the History of Philosophy*, Volume 50, Number 3, July 2012, 417-446. United States of America: The Johns Hopkins University Press.